

El peix sagrat

Sebastián Martínez

IES Can Vilumara

Josep Tarradellas, 153. 08901 L'Hospitalet de Llobregat (Barcelona). Spain

Data de recepció: 11/1/1996

Abstract

Ancient writers on natural history, poets and scholars paid attention to the homeric expression *ἱερὸν ἰχθύν* (*Iliad* XVII 407), to which some attributed a special meaning and others referred to a concrete fish; but these speculations didn't take into account the homeric context.

Al setzè cant de la *Iliada* es narren les gestes i la mort de Pàtrocle, heroi que sortí a defensar els aqueus en lloc del seu amic Aquil·les i, ultrapassant les consignes del Pelida, occí Sarpèdon, arribà fins a les portes de Troia i morí a les mans d'Hèctor. En un cert moment de les seves gestes, trobem un símil que s'aplica a una violenta escena, en la qual l'amic d'Aquil·les occí Tèstor, traient-lo d'una llançada del carro des del qual combatia:

ὥς ὅτε τις φῶς
πέτρῃ ἐπιπροβλήτη καθήμενος ἱερὸν ἰχθύν
ἐκ πόντοιο θύραζε λίνῳ και ἦνοπι χαλκῷ.

*Com quan un home,
assegut en una roca sobresortint, un peix sagrat
treu fora del mar amb el lli i el lluent bronze.
(Iliada XVI 406-408)*

Tenim, doncs, una comparació de Pàtrocle, qui d'una llançada fa fora del carro un enemic, amb un pescador que treu del mar un peix sagrat amb un ham. Però quin és aquest peix sagrat? Un escoli ens forneix unes quantes dades¹:

1. Escoli a XVI 407 b (Erbse, IV, p. 252-253); dos altres escolis aporten més informació, la qual reservem de moment:

407 c: ἱερὸν ἰχθύν· ἦτοι μέγαν ἢ Ποσειδῶνος· ἢ τὸν ἀνετον διὰ τὸ μὴ πελωκέναι ὑπὸ χερῶν τὴν ἀπὸ τῶν ἰχθύων τροφήν ἐπὶ τῶν ἠρώων, μήτι γε κατὰ τὸ σπάνιον δι' ἀνάγκην λιμοῦ. *Peix sagrat: O bé gran o de Posidó; o el sacre per no ser usual en temps dels herois l'alimentació a base de peix, no tant, però, per la necessitat provocada per la fam, atesa la seva escassetat.*

ἱερὸν ἰχθύν· οἱ μὲν τὸν ἀνθίαν, ἐπεὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ ἵ περὶ ζῴων ἱστορεῖ ὅτι, ὅπου [δ'] ἂν ἀνθίας ὄραθῆ, οὐκ ἀδικεῖ τι θηρίον ᾧ καὶ σημείῳ χρώμενοι κατακολυμβῶσιν οἱ σπογγεῖς καὶ καλοῦσιν ἱεροῦς ἰχθύας τούτους. οἱ δὲ χρύσοφρον, οἱ δὲ πομπίλον. ἄμεινον δὲ μέγαν καὶ ἀσυνήθη <ῆ> θεοῖς ἀνεμμένον θαλασσίους, οἱ δὲ διερόν. Πλάτων δὲ ἀγνοῶν ἱερὸν φησι διὰ τὸ μὴ θηρεύεσθαι ἐπὶ τῶν ἠρωικῶν [ἐστὶ].

Peix sagrat: uns diuen que és l'anthias, ja que Aristòtil, al novè llibre del Sobre els animals explica que, on és vist l'anthias, no ataca cap fera. Fent servir aquest senyal, els pescadors d'esponges se submergeixen i els anomenen peixos sagrats. Altres, però, diuen que és l'orada i altres que el veiró. Millor, gran i infreqüent o consagrat als déus marins, mes altres diuen que és temible. Per la seva banda, Plató, tot errant-se, diu que és sagrat pel fet que no era capturat en temps dels herois.

L'escoli, doncs, anota dues possibilitats: que el peix sagrat sigui un peix en concret (l'*anthias*², l'orada o el veiró) o que sagrat tingui unes implicacions concretes (gran, infreqüent, consagrat, temible). A més d'esmentar Plató, tot recordant la *República* (404 BC), on es parla de les limitacions de l'alimentació dels herois, fonamenta la seva argumentació sobretot en Aristòtil; però, de debò que l'estagirita diu això?

ὅπου δ' ἂν ἀνθίας ῆ, οὐκ ἔστι θηρίον ᾧ καὶ σημείῳ χρώμενοι κατακολυμβῶσιν οἱ σπογγεῖς καὶ καλοῦσιν ἱεροῦς ἰχθύς τούτους· ἔοικε δὲ συμπτόμαθι, καθάπερ ὅπου ἂν ῆ κοχλίας, σὺς οὐκ ἔστιν οὐδὲ πέρδιξ· κατεσθίουσι γὰρ ἅμφω τοὺς κοχλίας.

Allà on hi ha un anthias, no hi ha feres. Fent servir aquest senyal, els pescadors d'esponges se submergeixen i els anomenen peixos sagrats. Això s'assembla a una coincidència de la mateixa mena que, on hi ha un cargol, no hi ha porcs ni perdius, car ambdós animals els devoren (Hist. anim. IX 620 b 33).

Comprovem, en definitiva, que l'escoliasta repeteix, gairebé literalment, el que deia Aristòtil. Però l'altra informació de l'escoli, d'on prové? És el que ens proposem d'esbrinar tot seguit.

Plutarc de Queronea (*De sollertia animalium* 981 E) té molt present el text d'Aristòtil: l'*anthias* sembla tenir molts partidaris pel fet que als llocs on apareix no hi ha perills³:

407 d: ἱερὸν ἰχθύν· ὅτι οὐκ ἐπὶ τι εἶδος ἰχθύος φερόμενος εἴρηκε ἱερὸν ἰχθύν, καθάπερ τινὲς ἀποδεδώκασι τὸν πομπίλον, οἱ δὲ τὸν κάλλιχθον, ἀλλὰ κοινότερον τὸν ἀνετον καὶ εὐτραφ, ὡς ἱερὸν βοῦν λέγομεν τὸν ἀνεμμένον. *Peix sagrat: diu 'peix sagrat' referint-se no a un tipus concret de peix (com el veiró segons el parer d'alguns i el kállichthys segons el d'altres), sinó en general al sacre i ben alimentat, com quan anomenem «bou sagrat» el consagrat.*

2. L'*anthias* és un peix desconegut, per al qual s'han postulat diferents identitats; cap d'elles, però, sembla adient. Cf. D'ARCY W. THOMPSON (1947). *A Glossary of Greek Fishes*. Londres, p. 14-15; Oppian. *Colluthus. Tryphiodorus*, Loeb Classical Library, Londres-Cambridge, 1928, p. liii-lxi (introducció d'A. W. Mair).
3. També el recorden:

PLINI (*Hist. nat.* IX 153): Certissima est securitas vidisse planos pisces, quia nunquam sunt ubi maleficae bestiae, qua de causa urinantes sacros appellant eos. *La seguretat és màxima en haver*

οἱ δὲ πλείστοι τὸν ἀνθίαν ἱερὸν εἶναι καὶ λέγεσθαι νομίζουσιν. ὅπου γὰρ ἀνθίας ὄφθῃ, θηρίων οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ θαρροῦντες μὲν οἱ σπογοθήραι κατακολυμβῶσι, θαρροῦντες δὲ τίκτουσιν οἱ ἰχθύες ὥσπερ ἐγγυτὴν ἀσυλίας ἔχοντες. ἡ δ' αἰτία δυσλόγιτος, εἴτε φεύγει τὰ θηρία τὸν ἀνθίαν ὡς σὺν ἐλέφαντες, ἀλεκτρυόνα δὲ λέοντες, εἴτ' ἔστι σημεῖα τόπων ἀθήρων, ἃ γινώσκει καὶ παραφυλάττει συνετὸς ὢν καὶ μνημονικὸς ὁ ἰχθύς.

La majoria, en canvi, considera que l'anthias és sagrat i així l'anomenen, ja que on apareix l'anthias, no hi ha feres i, per tant, els pescadors d'esponges se submergeixen amb tranquil·litat i els peixos s'aparellen amb tranquil·litat, com si tinguessin un aval d'immunitat. És difícil dir-ne la raó, si és que les feres fugen de l'anthias, com fan els elefants davant del porc o els lleons davant del gall, o si existeixen senyals dels indrets sense feres, senyals que aquest peix, intel·ligent i memoriós, reconeix i vigila.

L'argumentació del queronenc és molt semblant a la d'Aristòtil, però la completa amb causes per justificar la identificació de l'anthias com a peix sagrat: no hi ha depredadors on és l'anthias, perquè els fa fugir o perquè sap trobar els llocs. Tanmateix, Plutarc (981 DE) encara ha aportat més opinions sobre la identitat del peix sagrat:

πολλοὶ δὲ τὸν ἔλλοπα, σπάνιος γὰρ ἔστι καὶ οὐ ῥᾴδιος ἄλωνα. φαίνεται δὲ περὶ Παμφυλίαν πολλάκις. ἂν οὖν ποτε λάβωσι, στεφανοῦνται μὲν αὐτοί, στεφανοῦσι δὲ τὰς ἄλιαδας, κρότω δὲ καὶ πατάγω καταπλέοντας αὐτοὺς ὑποδέχονται καὶ τιμῶσιν.

Molts altres, tanmateix, l'apliquen a l'esturió, ja que és rar i no fàcil de capturar; apareix, però, sovint a les costes de Pamfília. Així que si llavors el capturen, els pescadors es coronen i adornen les seves barques i, en tornar a port, els reben i honoren amb aplaudiments i festes.

Així doncs, atesos els coneixements etnogràfics i biològics, un parer estès és que el peix sagrat, és l'esturió: com que és poc abundant (de la infreqüència del peix sagrat, en parla també l'escoli), la seva captura provoca grans celebracions. Una mica abans, però, Plutarc (981 D) havia aportat encara més dades:

τὸ δὲ τοῦ ἀνθίου θαυμασιώτατόν ἐστιν, ὃν Ὅμηρος 'ἱερὸν ἰχθύν' εἶρηκε· καίτοι μέγαν τινὲς οἰοῦνται τὸν ἱερὸν καθάπερ ὅστοῦν ἱερὸν τὸ μέγα, καὶ τὴν ἐπιληψίαν, μεγάλην νόσον οὔσαν, ἱερὰν καλοῦσιν· ἔνιοι δὲ κοινῶς τὸν ἄφετον καὶ ἱερωμένον.

El comportament de l'anthias, que Homer anomenà «peix sagrat», és el més admirable. De fet, alguns creuen que «sagrat» vol dir «gran», de la mateixa manera que s'anomena «sacre» un os gran i «sacra» l'epilèpsia, que és una gran malaltia. Alguns altres, però, l'entenen en general com «sant» i «consagrat».

En aquestes línies es pregunta Plutarc què vol dir ἱερόν, «sagrat», tot recordant les dues alternatives aportades per altres i en bona manera reflectides pels escolis

vist peixos plans, ja que mai no n'hi ha on apareixen animals malfaents, raó per la qual els busadors els anomenen «sagrats».

ELIÀ, Cl. (*Hist. anim.* VIII 28) dóna una versió molt semblant a la de Plutarc, però més concisa.

abans esmentats; d'una banda, pot tenir el sentit de «gran» (com l'epilèpsia, la malaltia «sagrada» per la seva gravetat, o com l'os sacre); d'una altra, manté el seu significat propi d'ἄφρονος καὶ ἱερωμένον «sant i consagrat».

Aquest passatge de Plutarc pot ser una bona il·lustració de l'interès filològic que, com era natural, despertà Homer, si més no, des de l'època hel·lenística; qüestions interpretatives, edicions, estudis monogràfics foren algunes de les vessants d'aquesta dedicació a Homer.

Però tornem al text del queronec. A més de plantejar el problema sense resoldre'l, Plutarc ens forneix una citació molt interessant:

Ἐρατοσθένης δὲ τὸν χρύσοφρον ἔοικεν
ἢ δρομὴν χρύσειον ἐπ' ὄφρυσιν ἱερὸν ἰχθύν
λέγειν.

*Però Eratòstenes sembla referir-se a l'orada:
O el corredor, auri sobre les celles, peix sagrat.*

Plutarc esmenta un poeta anomenat Eratòstenes, recordant un vers que fa servir l'expressió homèrica, vers del qual es pot deduir que el peix sagrat és l'orada⁴. Eratòstenes de Cirene, entre altres temes, s'interessà per la geografia de les obres d'Homer; així doncs, ens trobem davant d'un tipus de figura literària pròpia de l'època hel·lenística: el poeta filòleg que fa servir els seus coneixements sobre altres obres a la seva producció. Del text d'Eratòstenes es conserven encara dos versos més (fr. 12 Powell; *apud* Ateneu, 284 D):

Ἄγρης μοῖραν ἔλειπον ἔτι ζῶντας ἰούλους
ἢ ἐ γενειῆτιν τρίγλην ἢ περκάδα κίχλην
ἢ δρομὴν χρύσειον ἐπ' ὄφρυσιν ἱερὸν ἰχθύν

*Com a lot de la pesca deixaren, vius encara, els iuloi
o el barbut moll o la negrosa kíchle
o el corredor, auri sobre les celles, peix sagrat.*

L'expressió qüestionada ocupa, de la mateixa manera que en Homer, els dos últims peus de l'hexàmetre; s'ha de dir, doncs, que recorda inequívocament Homer.

També Cal·límac (fr. 378 Pfeiffer) refereix el terme a l'orada i s'ha de remarcar que l'expressió és molt propera a Eratòstenes (recordem que tots dos van néixer a Cirene i que coincidiren a Alexandria cap a l'any 246, data en la qual, mentre Cal·límac componia la *Cabellera de Berenice*, el seu paísà, cridat per Ptolemeu III Evèrgetes, arribà a la capital per fer-se càrrec de la Biblioteca):

ἢ μᾶλλον χρύσειον ἐπ' ὄφρυσιν, ἱερὸν ἰχθύν,
ἢ πέρκας ὅσα τ' ἄλλα φέρει βυθός ἄσπετος ἄλμη.

*O, sobretot, l'auri sobre les celles, peix sagrat,
o els serrans i tots els altres que duu l'immens fons del mar.*

4. No podem dubtar que Eratòstenes al·ludeix a l'orada, característica de la qual és la cella daurada.

Una mica més vell que ambdós, Teòcrit (*Beren.* fr. 4) ja havia esmentat com a peix sagrat un altre ésser, el *leúkos*, que no ha estat identificat⁵:

σφάζων ἀκρόνουχος ταύτη θεῶ ἱερὸν ἰχθύν,
ὄν λεῦκον καλέουσιν, ὃ γὰρ φιαρώτατος ἄλλων.

Tot sacrificant al carnespre en honor d'aquesta deessa el peix sagrat que anomenen leúkos, ja que és el més ufanós entre tota la resta.

Segons Pàncrates d'Arcàdia⁶ (fr. 1; *apud* Ateneu, 283 AC, cf. Elià, *Hist. anim.* XV 23) és el veiró⁷:

πόμπιλος, ὄν καλέουσιν ἀλίπλοοι ἱερὸν ἰχθύν.

Veiró, al qual els pescadors anomenen peix sagrat.

Una criatura marina estimada i protegida pels Càbiris i Posidó. El text de Pàncrates, si seguim la versió d'Ateneu, diu que a l'edat d'or un pescador anomenat Eropheu, per fam, no va poder deixar de menjar-ne i fou castigat pels déus, que enviaren un monstre marí contra la seva barca; el monstre el devorà en presència del seu fill. Afegeix que el veiró és fins i tot enemic del dofí.

Per la seva banda, Opià de Cilícia fa servir aquesta expressió, en dos passatges diferents, per a un peix, el *kállichthys*, la identitat del qual ens és desconeguda⁸:

ἐν τοῖς καὶ κάλλιχθυσ ἐπώνυμος, ἱερός ἰχθύς.

I entre ells també hi ha el kállichthys, digne d'aquest nom, peix sagrat.
(*Hal.* I 185)

I també:

τῷ καὶ ἐφήμισαν ἱερὸν ἰχθύν (sc. κάλλιχθιν).

Per això també l'anomenen (sc. el kállichthys), peix sagrat.
(*Hal.* V 632)

El primer text d'Opià esmenta el *kállichthys* entre els peixos que viuen a l'alta mar; mentre que el segon passatge explica que és un bon senyal per als pescadors d'es-

5. Per al *leúkos*, cf. D'ARCY W. THOMPSON, op. cit. a la nota 2, p. 152; podria ser un sinònim d'*anthias*, si el *lúkos* del qual parla el metge Hicesi (*apud* Ateneu, 282 D) és el mateix peix.
6. Pàncrates d'Arcàdia fou autor d'un poema halièutic anomenat *Les feines del mar* (Θαλάσσια ἔργα) i el podem situar entre el III-II aC; cf. STÖESSL, F. «Pàncrates 3», *RE* 18, 3, col. 612-614; MARTÍNEZ, S. (1992). *Las Haliéuticas fragmentarias*. Universitat de Barcelona, (tesi en microfitxes), p. 102-107 (textos) i p. 258-260 (sobre l'autor i la seva obra).
7. Tanmateix, la *Suda* (s. v. ἱερὸν ἰχθύν) explica que «no és pas el *kállichthys* o el veiró, com diuen alguns».
8. El *kállichthys* és un peix desconegut; sobre la seva possible identitat amb l'*anthias*, cf. D'ARCY W. THOMPSON, op. cit. a la nota 2, p. 98; MAIR, A. W., op. cit. a la nota 2, p. lvii-lviii.

ponges, ja que quan apareix, no hi ha perill de depredadors marins (és a dir, que tot i que l'ictiònim ha canviat, la idea és encara la mateixa que havia expressat Aristòtil).

Ens trobem, doncs, d'una banda, amb una tradició poètica, on els autors (Teòcrit, Cal·límac, Eratòstenes, Pàncrates i Opià) recorden Homer, quant a un lloc de difícil interpretació, i al mateix temps es barallen contra els seus antecessors sobre el sentit de l'expressió ἱερὸν ἰχθύων, la posició mètrica de la qual, a més de la literalitat dels mots, és el nexxe de tota la polèmica. I no oblidem tampoc que aquests poetes, almenys els més antics, eren filòlegs i se n'aprofitaven per a la confecció de les seves obres; la feina de Cal·límac, fins i tot, el porta a escriure una obra en prosa, que no s'ha conservat, Περὶ μετονομασίας ἰχθύων (*Sobre el canvi dels noms dels peixos*), on podia haver parlat del peix sagrat. Aquests versos constitueixen un testimoni del paper que jugà Homer durant l'hel·lenisme: Homer, i sobretot l'Homer difícil, va ser un dels principals centres d'atenció dels poetes.

D'altra banda, tenim una tradició naturalista que s'inicia en Aristòtil i que reapareix a Plini, Plutarc i Claudi Elià, mitjançant obres interposades que són parafrasis, versions, resums, etc., més o menys infidels a l'estagirita⁹. Se'ns faria estrany pensar que Aristòtil, qui esmenta nou cops Homer al llarg de la *Història dels animals*¹⁰, no el recordés, bo i que sense esmentar-lo, quan parla del peix sagrat. Tampoc no fóra difícil que la presència del tema del peix sagrat entre els poetes provingués del mateix Aristòtil, potser mitjançant l'estudi *Sobre el canvi dels noms dels peixos* de Cal·límac del qual abans parlàvem. Ara voldríem comentar dos exemples de polèmica sobre els animals en els poetes més antics per completar el panorama d'aquestes relacions entre naturalistes, filòlegs i poetes.

Hi hagué una disputa al voltant de la sigma inicial de la paraula homèrica σκῶπες¹¹, «xots» (*Odissea* V 66); les dades que en tenim són: Cal·límac (fr. 418 Pfeiffer¹²; *apud* escoli a Teòcrit, I 136) diu que, com que canten com si fessin burla, s'anomenen així i que (*apud* Elià, *Hist. anim.* XV 28) n'hi ha dos: un sempre mut (anomenat σκῶψ) i un altre que sempre canta (ἀείσκωψ); Alexandre de Míndos¹³ declara que no s'ha de treure la sigma, perquè canta (i afegim nosaltres, no és mut, κωφός) i que, a més a més, s'erren els qui escriuen sense sigma aquest mot. Elià (*Hist. anim.* XV 28) diu que Aristòtil defensà la supressió de la sigma (la qual cosa no sembla veritable, si es té en compte el text de l'estagirita: cf. *Hist. anim.* 592 b 11

9. Com a exemple d'aquestes obres intermèdies esmentarem un compendi zoològic en prosa, escrit entre els anys 30 aC i 80 dC, al qual atribueix J. RICHMOND (*Chapters on Greek fish-lore*, Wiesbaden, 1973, p. 24) nombroses coincidències entre Plutarc i Elià (com ara en les dades sobre el peix sagrat, cf. supra nota 3).
10. Cf. LOUIS, P. (1975). *La découverte de la vie. Aristote*. París, p. 40. En contra de la «inspiració» homèrica d'Aristòtil s'expressa, equivocadament ens sembla, J. VARA DONADO al seu pròleg a la *Historia de los animales*. Madrid: 1990, p. 27-29.
11. *Otus scopis* L.; cf. D'ARCY W. THOMPSON (1936). *A Glossary on Greek Birds*. Londres, p. 262-264; i POLLARD, J. (1977). *Birds in Greek life and myth*. Londres, p. 54. Quant a la polèmica sobre el nom de l'animal, cf. WELLMANN, M. «Pamphilos», *Hermes* 51 (1916), p. 2-3.
12. En la seva obra lexicogràfica sobre les aus, el títol de la qual era Περὶ ὀρνέων; els fragments d'aquesta obra foren editats per Pfeiffer amb els números 414-428.
13. M. WELLMANN («Alexander von Myndos», *Hermes* 26 [1891], p. 550) fa dels passatges d'Alexandre els fragments 12 i 13 del seu tractat sobre els animals (Περὶ ζώων).

i 13, i 617 b 31) i que són capturats mitjançant un ball divertit, d'on ve el mot σκώπτειν, «burlar-se». El filòsof Espeusip (segons Ateneu, 391 D) anomena κῶψ aquesta au. Aquí, doncs, ens trobem amb una controvèrsia al voltant d'una lectura homèrica, que sembla néixer amb Aristòtil, o almenys això és el que creu Elià, i s'estén entre filòlegs i naturalistes.

Ens fa l'efecte que la polèmica referida a les banyes de la cérvola fou molt agra; també en ella s'entrecreuen les tradicions naturalistes i filològiques: Aristòtil (*Hist. anim.* 538 b 18) anota que no en tenen¹⁴. Elià (*Hist. anim.* VII 39) manifesta que en tenen i per demostrar-ho fa servir com a testimonis poetes «clàssics» (dos cops Sòfocles, dos cops Eurípides, i sengles vegades Píndar i Anacreont) i defensa κερόεσσης, «banyuda», la lectura d'Aristòfanes de Bizanci per al text d'aquest últim poeta¹⁵, enfront d'altres que volen llegir ἐροέσσης, «amable». Mitjançant un escoli a Píndar (*Ol.* III 52 a; Drachmann, I, p. 120), sabem que el defensor d'aquesta variant és Zenòdot. Per la seva banda, Pòl-lux (*Onomàstic* V 76) desmenteix els poetes i remarca que Homer tenia raó, esmentant ἀμφ' ἔλαφον κερῶν, «al voltant d'un banyut cérvol» (la qual cosa no és certament significativa: que el mascle en tingui no vol dir que la femella no). En aquesta línia trobem també l'escoli a *Iliada* XV 271 (Erbse, IV, p. 70) que diu que només els mascles tenen banyes i que Píndar s'equivoca (τί οὖν τὸ 'χρυσόκερων ἔλαφον θήλειαν ἄξοντα' παρὰ Πίνδαρος;). En aquest cas, sembla que tenim una controvèrsia nascuda a l'àmbit de la Biblioteca d'Alexandria: Zenòdot, que en fou el primer director, corregí el text de Píndar d'acord amb el que se sabia per Aristòtil (o altres fonts); un seu successor, Aristòfanes de Bizanci, tornà les banyes a la cérvola, ja que no podia ser un error del tebà, si altres poetes també ho deien. Elià, Pòl-lux i els escoliastes hi van prendre posició, tot tenint en compte els treballs de Zenòdot i Aristòfanes de Bizanci, i fent servir els testimonis dels poetes. En aquest context, el que no podem determinar és la transcendència de dues expressions de Cal·límac: a l'*Himne a Àrtemis* escriu κερῶν δ' ἀπελάμπετο χρυσός, «i lluita l'or de les banyes» (v. 102), sobre les quatre cérvoles que la deessa capturà (una altra, però, fugí i un dia la capturà Hèracles) i junyí al seu κερόεις ὄχος, «tir banyut» (v. 113). ¿És l'inici de la discussió, és part d'una polèmica amb Zenòdot o és pura coincidència? No ho sabríem dir, però sembla sospitós que en aquest article ens trobem tan sovint amb aquest autor. Potser hi ha una subtil al·lusió al passatge de Píndar (*Ol.* III 52), on es refereix a la cinquena cérvola i a la seva captura per Hèracles.

Hem recorregut tres discussions al voltant dels animals (sobre la identitat del peix sagrat, la sigma dels σκῶπτες i les banyes de la cérvola) per un camí que ens ha descobert unes quantes dades sobre la relació entre la filologia alexandrina, els poetes (com a testimonis i com a querellants) i els naturalistes.

Ara, tanmateix, volem tornar al nostre tema principal i preguntar-nos quin sentit té l'expressió «peix sagrat». En primer lloc, constatem que a l'antiguitat hi havia peixos

14. També PLINI, *Hist. nat.* VIII 15. Les dades sobre aquest tema procedeixen de M. WELLMANN, art. cit. a la nota 11, p. 20-22.

15. Fr. 408 Page.

sagrats¹⁶. D'una banda, trobem certes restriccions o prohibicions de pescar-los i menjar-se'ls: així, ja s'ha dit més amunt que Plató (*República* 404 BC) observa molt encertadament que els herois de la *Iliada* no s'alimenten de peix. Una prohibició de menjar-ne (expressament entre tots els animals) és atribuïda a Pitàgores per Diògenes Laerci (VIII 34; fr. C3 DK de l'escola pitagòrica): τῶν ἰχθύων μὴ ἀπτεσθαι ὅσοι ἱεροί («no prendre entre els peixos els que són sagrats»). Pausània (III 21, 5) recorda que hom té por de pescar al llac de Posidó, prop d'Ègies o Àugeas a Lacònia, ja que diuen que qui ho faci es transformarà en rap; i a Fares d'Acàia (VII 22, 4) hi ha una font sagrada, els peixos de la qual són consagrats a Hermes i no es pesquen. Plutarc (*De soll. anim.* 983 EF) afegeix encara altres casos d'abstinència:

ἐν δὲ Λέπτει τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ποσειδῶνος οὐδὲν ἔναλον τὸ παράπαν ἐσθίοντας, τρίγλαν δὲ τοὺς ἐν Ἐλευσίνοι μύστας σεβομένους ἴστε, καὶ τῆς Ἥρας ἐν Ἄργει τὴν ἱερείαν ἀπεχομένην ἐπὶ τιμῇ τοῦ ζῴου· τὸν γὰρ θαλάττων λαγῶν, ὅς ἐστιν ἀνθρώπων θανάσιμος, κτείνουσιν αἱ τρίγλαι μάλιστα καὶ καταναλίσκουσι.

Ja coneixeu que a Leptis els sacerdots de Posidó no mengen en absolut cap producte del mar, que els iniciats a Eleusis respecten el moll i que la sacerdotessa d'Hera a Argos s'absté d'aquest animal com a prova de reconeixement, ja que sobretot els molls maten i anorreen la llebre de mar, que és mortífera per a l'home.

D'altra banda, es fan servir peixos com a víctimes de sacrificis¹⁷ en honor d'Hècate i de Posidó o com a ofrenes (per exemple, *Ant. Pal.* VI 105 a Àrtemis). Els peixos serveixen per predir el futur a Lícia (Plini, *Hist. nat.* XXXI 22; Plutarc, *De soll. anim.* 976 C; i Elià, *Hist. anim.* VIII 5), però sembla que no pas entre els grecs. I finalment, recordem el paper que juguen els peixos en cultes de pobles veïns. Xenofont (*Anàbasi* I 4, 10) esmenta els peixos del riu Calos de Síria considerats com a déus i Higí (*Fab.* 197) recorda que els siris tenen peixos i coloms com a déus. Els sacerdots egipcis s'abstenen dels peixos (Heròdot, II 37). Elià (*Hist. anim.* X 19 i X 46; i Climent, *Protr.* II 39, 5) recorda els peixos sagrats (ἱεροῦς) d'Egipte: a Siena el φάργος, a Elefantina el μαυώτης, a Oxirrinc el peix que porta aquest nom¹⁸ (nascut de les ferides d'Osiris); i també que n'hi ha a Hieràpolis de Síria (XII 2: ἰχθύες εἰσὶν ἱεροί). No oblidarem els Volcanalia dels romans, on el *pater familias* llançava peixets vius al foc. Tenim, en resum, que hi ha peixos sagrats entre els pobles propers als grecs i que l'abstinència de menjar-ne es troba estesa entre els grecs a diferents llocs i per a diferents peixos.

Però vol dir Homer alguna cosa particular amb ἱερός¹⁹? L'adjectiu no hi té, segons sembla, cap significat diferent de l'habitual, però si unes connotacions molt

16. Sobre religió i peixos com a víctimes, com a auguris, etc., cf. KELLER, O. (1913). *Die antike Tierwelt*, II, Leipzig, p. 341 i s.

17. Cf. KELLER, O. op. cit. a la nota 16, p. 348; i BURKERT, W. (1977). *Griechische Religion*. Stuttgart, p. 101.

18. Els dos primers no han estat identificats; el peix oxirrinc pertany al gènere *Mormyrus* amb tres espècies al Nil; tots tres són esmentats a la llista de peixos nilòtics d'Ateneu (312 AB).

19. Sobre ἱερός, cf. GALLAVOTTI, C. «Il valore de *hierós* in Onero e in miceneo», *ACI* 32 (1963), 409-428; BURKERT, W. op. cit. a la nota 17, p. 402-403.

significatives: no ens hauria de portar a les especulacions hel·lenístiques, sinó a les prohibicions de pescar i menjar allò que és protegit pels déus, justament com expliquen no pocs dels textos que acabem d'esmentar; i en aquest cas, si això és veritablement així, el símil té no només un valor concret i literal (la il·lustració de la mort de Tèstor per Pàtrocle), sinó també, i sobretot, un de general, que el lliga a tot el relat del cant setzè de la *Iliada*: la cega ἄτη bèl·lica de l'amic d'Aquil·les que el fa incomplir per excés l'ordre de repel·lir els troians, que el fa ignorar les seves pròpies limitacions i pretendre conquerir la sagrada (també ella és ἱερή) Ilió. A la insensatesa del fill de Meneci al·ludeix Homer alguna vegada:

᾿Ως φάτο λισσοόμενος μέγα νήποις· ἧ γὰρ ἐμελλεν
οἷ αὐτῷ θάνατόν τε κακὸν καὶ κῆρα λιτέσθαι.

*Així digué el neci, tot suplicant amb fervor, ja que anava
a suplicar per a ell mateix una mala mort i la dissort.
(Iliada XVI 46-47)*

Això diu el poeta sense reticències, quan l'heroi demana a Aquil·les permís per ajudar els altres aqueus. I si fa no fa, trobem una cosa semblant quan arriba el moment culminant de la Patroclia:

καὶ μέγ' ἄασθη
νήπιος· εἰ δὲ ἔπος Πηληϊάδαο φύλαξεν,
ἧ τ' ἔν' ὑπέκφυγε κῆρα κακὴν μέλανος θανάτοιο.

*I molt enfollit estava
el neci; mes si hagués respectat la paraula del Pelida,
hagués defugit el trist destí de la negra mort.
(XVI 685-687)*

Però la ignorància de Pàtrocle sobresurt més encara, per comparació i contrast, davant la saviesa bèl·lica d'Àiax Telamoni: el fortíssim salarnini, empaïtat, esgotat, ferit, es retira:

γνώ δ' Αἴας κατὰ θυμὸν ἀμύμονα, ὄϊγησέν τε,
ἔργα θεῶν, ὃ ἔα πάγχυ μάχης ἐπὶ μῆδεα κείρε
Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, Τρώεσσι δὲ βούλετο νίκην.

*Al fons del seu irreprotxable cor, Àiax s'adonà (i s'estremí)
de les obres dels déus, car frustrava del tot els seus plans de combat
Zeus, qui trona dalt del cel, i volia la victòria per als troians.
(XVI 119-121)*

Així doncs, sembla que els hel·lenístics s'erraven en buscar a ἱερὸς un significat diferent («gran» o «infreqüent») del de «sagrat» o la referència específica a un peix concret (*anthias*, orada, veiró, *kállichthys*, esturió, *leúkos*). Es van deixar portar pel detall, tot oblidant el conjunt: el mot (enfrent de qualssevol altres epítets homèrics per als peixos: golut, enorme, perillós...) implica una prohibició divina;

per això, quan interpreten ἱερός com θεοῖς ἀνειμένον θαλασσίους, Ποσειδῶνος ο τὸν ἄφετον καὶ ἱερωμένον, arriben molt a prop del seu sentit profund. La sagrada Πιό no ha de ser conquerida, almenys aquell dia i per aquell heroi, com tampoc no ha de ser capturat el peix sagrat; Pàtrocle, com Eropu (en el text que abans comentàvem de Pàncrates d'Arcàdia), violen aquestes restriccions, l'un per ἄτη i l'altre per δυσσέβεια.